

<https://doi.org/10.53656/his2025-3-4-con>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

CONSTITUTIO ANTONINIANA – НАЧАЛОТО НА КРАЯ НА ДРЕВНОРИМСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Людмила Чакърова-Присоева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Abstract. This article briefly traces the chronology of the development of the institution of Roman citizenship as a specific and special status, granted by the Roman state to the population in Italy and to the provinces, from the origin of the City to the time of the developed Principate in the 3rd century. Exactly this value and significance of the citizenship permanently transformed with the issuance of the *Constitutio Antoniniana*. The study attempts to look behind Caracalla's possible motives for issuing the Edict, to reveal the place of this imperial constitution in the development of Rome and the provinces, and to show its significant imprint on them. By comparing the opinions of different authors, the ambiguous character of the *Constitutio Antoniniana* is presented, which does not cease to arouse disputes and questions. The meaning of the Edict turned out to be “delayed” in time and significantly influenced the political, social and economic processes in the Roman state. Issued in the form of an edict, as part of the emperor's proper legislative activity, the *Constitutio Antoniniana* outlined new relations and a new morality along the way of the empire's development in the subsequent ages.

Keywords: *Constitutio Antoniniana*; Caracalla; Edicta; Roman Citizenship; P.Giss.I.40; Principate

Идентичността като социална категория най-общо представлява мястото на индивида в определен свят и пространство и неговото съотнасяне и успешно взаимодействие с други индивиди. За целта на изследването ще използвам понятието в смисъла му на самоопределяне на древноримския човек и социалната му връзка с останалите индивиди, с които дели общ произход, принадлежност и привързаност към територия, солидарност към ценности, добродетели и идеали. Тази еднаквост на определено множество със статута на римски граждани изпъква на фона на „различните“ в отделните нюанси на римската действителност. Упадъкът на традиционната идентичност в резултат на различни по естеството си причини води до търсене на други цивилизационни обосновки и модели и до опора в нова посока на идентичността.

Издаването на *Constitutio Antoniniana* през 212 г. сл. Хр.¹ от император Каракала (*Marcus Aurelius Severus Antoninus*) несъмнено е събитие, което буди интерес, спорове, коментари и до днес. То е споменато от Дион Касий (ок. 155 – ок. 235 г. сл. Хр.) в неговата „Римска история“ (*Cass. Dio*, 78. 9. 4)² с изказано личното мнение на историка за целите, които преследва императорският акт. Юристът Улпиан (ок. 170 – 223/228 г. сл. Хр.)³ съобщава накратко факта за широкото предоставяне на римско гражданство (*Dig.* 1.5.17).⁴ Това са преките свидетелства, отнасящи акта към авторство на Каракала. Съществуват и други наративи и правни текстове, които съобщават за предоставеното римско гражданство⁵ с императорска санкция, включително и такива текстове, отнасящи го като инициатива на друг император.⁶

Идеята за статута на римското гражданство явно се корени в най-дълбока древност. Вероятно още от създаването на града Рим⁷ е формирана тази идея за принадлежност на личността към града. Постепенно, в хода на развитие на римската държавност, то става проявление на вътрешната и външната политика на Рим и мощно средство за контрол. Показателна е и целта на Съюзническата война (*bellum sociale*) от 91 – 87 пр. Хр., в която италианските съюзници въстанали срещу Рим с основната цел получаване на римски граждански права за населението (Brunt 1990, р. 276), живеещо на контролираната от Рим територия на Италия.

Правата и задълженията (както и процедури за защитата и изпълнението им) на римските граждани най-рано са формулирани писмено в Дванадесетте таблици, създадени през 451 – 450 г. пр. Хр. и обнародвани 449 г. пр. Хр.⁸ Римската държава организира периодично провеждане на *census* – преброяване на римските граждани и домакинствата им.⁹ Режимът на този специфичен за римската Античност граждански статус има политически, юридически, социални и икономически измерения. Притежаването му е свързано със специални привилегии за личността.¹⁰ Като общо правило, наличие на римско гражданство се изисква за постъпване и в легионите, а peregrini постъпват в *auxilia* и получават гражданство чрез служба.¹¹ В зависимост от специфичните условия в провинциите необходимостта от попълване числеността на войската, както и съобразно мястото и периода на рекрута, се наложило въвеждането на промени в държавната политика по отношение на армията. В този смисъл, вероятно практиката по набиране на войници, свързана с притежаването на римско гражданство, е преразгледана и започва да търпи изключения през II – III в. сл. Хр.¹²

Самото право на римско гражданство също търпи развитие във времето.¹³ Въпреки своята древност и консерватизъм то се разширява и като обем от привилегии. След приемането на Законите на Порций (*Leges Porciae*, първият закон от самото начало на II в. пр. Хр.), разширяващи правата, дадени преди това от Валериевите закони (първият закон от кр. на VI в. пр. Хр.),¹⁴ римските граждани не могат да бъдат подлагани на мъчения или бичуване и могат да

получат замяна на смъртна присъда с доброволно изгнание, освен ако не са признати за виновни в държавна измяна. Те имали право на обжалване пред римския народ (*provocatio ad populum*). Ако бъде обвинен в държавна измяна, римският гражданин има право да бъде съден в Рим и дори да бъде осъден на смърт, наказанието му изключва разпъването на кръст, предвид гражданската му принадлежност.

Наред с характерните привилегии и редом с възприемането му като най-висш статус в тогавашния свят като усещане за избраност и универсалност, римското гражданство е неизменно свързано и влече със себе си моралните качества и ценности на римския идеал като *iustitia, modestia, dignitas u virtus* (Blois 2019, pp. 233 – 234).¹⁵ То е съществена част от възприеманата за тогавашното съвремие цивилизационност и *Romanitas*, противопоставени на варварските общества.¹⁶ Именно този „римски начин на живот“ с възможност за издигане в държавната и социалната йерархия, и съответно придобиването на отделните привилегии, са привличали чуждите народи към статуса на римския гражданин.

Начините за придобиване на римско гражданство преди 212 г. варират в зависимост от различни обстоятелства – произход, местонахождение, правно и социално положение на индивида, занятие и статус, както и съобразно историческия период от развитието на самата римска държава. Имало строго установени нива на гражданство и права. Притежаваният вид гражданство не е бил константен и унифициран за всяка социална прослойка. То можело да бъде модифицирано и трансформирано в друга версия на гражданския статус в зависимост от определени обстоятелства. Наблюдава се изключителна разнородност в придобиването и притежаването на римско право, като критериите и начините са многобройни и разнопосочни (Steel 2018, pp. 7 – 13).

Римско гражданство можело да бъде получено при определени условия – освен по рождение,¹⁷ чрез отбиване на служба в римската армия (Balsdon 1979, pp. 84 – 96; Campbell 1984, p. 439), индивидуално даряване на гражданство от императора или чрез заемане на градска или магистратска служба. Възможност за придобиване на гражданство имали също и освободени роби на римски граждани чрез изпълнение на точно определени формални процедури (*manumissio*).¹⁸ Освободенците също имали различни нива на придобиване на права в зависимост от статута си (Balsdon 1979, pp. 86 – 87).

Във времето на империята, преди 212 г., основно населението на Италия притежавало римско гражданство, получено до голяма степен и в резултат на Съюзническата война. Римските колонии в провинциите на римската държава, както и отделните римляни и техните наследници в провинциите, представители на местни елити (като царете на клиентските държави и заемащите държавни административни служби със заслуги към Рим), също притежавали пълно гражданство.

Вследствие на разпространението си римското право започнало да включва повече степени на правен статус, като използването на самото понятие „чужденец“ (*peregrinus*) е по-ограничено. Терминът „*peregrini*“¹⁹ включвал в себе си групите на *Latini*,²⁰ *socii*²¹ и *provinciales*,²² както и поданици на чужди държави.

Следва да бъдат споменати и дедитициите, с тяхното специфично положение в римското общество и представляващи обект на спорове във връзка с въпроса за изключването им от обхвата на гражданството, предоставяно с постановяването на Едикта.²³ Тази част от населението на римската държава се свързва не само с последиците от предаването на враговете ѝ след водените войни,²⁴ но и с освобождаването на признати за виновни в престъпления и осъдени роби, които не споделят статуса на останалите перегрини. Синтезирано, Гай определя групата на дедитициите, като включва две категории с различни основания в нея – освободени роби с режим на правна регулация от *Lex Aelia Sentia*, издаден около 4 г. сл. Хр.²⁵ (отразено в *Gai. Inst. I.4.13; I.5.15*, потвърдено и от Улпиан в неговите *Frag. I.11*), и предали се народи, воювали срещу Рим (*Gai. Inst. I.5.14*). Предвид регламентираното и от предходните Августови закони (*Lex Iunia Norbana*, *Lex Fufia Caninia*), практиката на освобождаване предполага възникване на статус на чужденец или такъв на римски гражданин (*Gai. Inst. I.5.17*). Вероятно тази държавна политика на освобождаване и предоставяне на гражданство, включително и отношението спрямо статуса на дедитициите, е устойчива тенденция, продължила и чрез ограниченията в Конституцията на Каракала формално до времето на Юстиниан.²⁶

Рим давал гражданство на различни категории субекти – индивидуално, на групи (управляващите елити на неримляни, заемащите публични длъжности), на общности (колонии) (Besson 2017, pp. 199 – 220, 206; Steel 2018, p. 10), включително на цели провинции.²⁷

Предоставянето на римско гражданство изисквало формалната санкция на императора, извършвано често чрез и след отправяне на петиции (Balsdon 1979, p. 89), което всъщност е процедура извън уговорените правила в отделни закони и в отделни императорски конституции. Това удостоверяване с гражданство, с визия за бъдещите последици, постепенно романизирано населението в провинциите, а чрез предоставянето му на местната аристокрация осигурявало поддръжници и служители занапред в поколенията.

В една от статиите си Арно Бесон се спира подробно на възможностите за получаване на римско гражданство в различните му варианти преди 212 г. Посочените от него примери водят до извода, че то е търсена позиция в обществото, но не е общодостъпно и лесно за получаване (Besson 2017, pp. 199 – 220).²⁸ Всъщност римското гражданство се явявало постоянна и почетна традиция, която Рим давал на този, който показва, че работи за него и

я заслужава (Charlesworth 1968, pp. 35 – 36). До 212 г. то се дава само като награда за преданост към империята (Besson 2017, p. 208).

В изследването си Балсдон наблюдава регулярно увеличение на броя на римските граждани (Balsdon 1979, p. 95) (основно чрез помощните рекрути) до 212 г. То се явява търсен и желан статус, все още нешироко разпространен (Dolganov 2021, pp. 206 – 207), ограничен и запазен за лица, верни на Рим (Besson 2017, pp. 215 – 216).

Вероятно още от самото възникване на града Рим и появата на идеята за римското гражданство то е било регулирано по силата на обичайното право, а впоследствие с наличието на писмени закони, т.е. още преди 212 г., статусът на римското гражданство е бил регламентиран, защитен и подлежащ на режим (Besson 2020, pp. 373 – 378).

Важността на този правен статус (да бъдеш римски гражданин) е от значение за социалното положение на индивида, защото предоставя отворени възможности за римския гражданин в обществото преди 212 г. (Alföldy 1985, pp. 111 – 112). По-либералната политика по предоставяне на римско гражданство на някои от императорите задълбочава „демократизацията“ на този процес и извън висшите слоеве на обществото (Camia 2013, pp. 192, 199).

Видно е, че с идеята за притежаване на римското гражданство се надскача локалното, статусът става надетнически, надкултурен, като всъщност така се повлияват и всички сфери на обществения живот, включително държавният апарат и войската. С изключение на получилите го по рождение (т.е. без тяхна лична заслуга или участие), всички останали категории придобиват римското си гражданство заради активна съпричастност към властта (царска, републиканска или имперска), заради съгласие и заслуги към нейните постулати и идеология, за послушание и/или лоялност към управлението.

Така накратко и схематично очертаните по-горе особености и нюанси на предоставяне и прилагане на римското гражданство показват неговата значимост и важност в римската история и дават ясно да се разбере, че този институт е част от цялостната римска идеология²⁹ на държавата през отделните исторически периоди. Именно на тази политика на предоставяне на гражданство и правата, които то влече след себе си, до голяма степен се дължи успешното развитие на римската държава, която така успява да разшири териториите си и да присъедини население, привлечено от възможностите, които този статус предлага. На този фон решителната индουλгенция на Каракала за предоставяне на всеобщо римско гражданство е толкова подчертана и задава въпросителни.

Крайно фрагментарният текст на т.нар. *Constitutio Antoniniana* е запазен върху папирус (*P.Giss.I.40*), открит в Giessen, Германия. Съдържанието му кореспондира с Улпиановото насочване за повсеместното предоставяне на гражданство в империята, както и към издателя му, но поставя и редица въпроси, систематизирани в тематичния труд на Бесон (Besson 2020, pp. 23 – 61).³⁰

Какво е било предназначението на този папирус (съставен на гръцки език, но вероятно преведен от латински), включващ още 2 едикта, различни по съдържание, е спорен въпрос (Besson 2020, pp. 34 – 35). Възможно е да представлява компилация от издадени едикти от императора с определена цел за ползване от администрацията или систематизиране на правни основания за често срещани казуси относно статуса на лица в провинцията.³¹

Текстът на *P.Giss.I.40* (Besson 2020, pp. 34, 67)³² представлява императорска конституция във вида на *edicta*, което предполага широкото му приложение и императивен характер. Може да се предположи, че времето от издаването на Едикта в Рим с всички необходими административни дейности, разпространението му по провинциите³³ и съответното местно възпроизвеждане от локалната администрация и дифузията в градовете на съответните провинции, е отнело определен брой месеци.³⁴

Разсъждавайки върху идеята на Каракала за издаване на Едикта, следва да се вземе предвид, че това се случва не дълго след убийството на брат му Гета (Публий Септимий Север Гета),³⁵ както и че издаването му не е ясно и еднозначно отразено в монетосеченето на Каракала. Последното дава основание на Уелс да счита, че значението на Акта е по-голямо за потомството, отколкото за съвременниците му (Wells 1984, p. 291). Авторът може да бъде подкрепен в мнението му, тъй като след 212 г. в отсечените монети никъде не се среща изрично упоменаването на *Constitutio Antoniniana*, нито Едиктът е упоменат под някакво название, което директно да води към асоциация със същия. Според М. Грант би могло названието *LIBERTAS* на реверса на монети (фиг. 1) да е косвена препратка (Grant 1996, p.98, n. 17). В този смисъл, гражданството наистина е немислимо без свобода,³⁶ но пък само последната не изчерпва съдържанието му. Бесон пък прави асоциация между Едикта и издадените монети с надписи на реверса *VICTORIA* (фиг. 2) и *INDULGENTIA* (фиг. 3) (Besson 2020, pp. 72 – 75),³⁷ но все пак е на мнение за липса на категоричност в относимостта им към Едикта, както и за връзка с някаква определена събитийност. Понятието за индулгенцията е достатъчно широко и включва предоставянето на различни видове привилегии. Още повече че то (както и останалите понятия) е ползвано и отразявано в монетосеченето и на други императори.³⁸ Включително добавката *FECUNDAE*³⁹ към *INDULGENTIA* на някои от денариите⁴⁰ (фиг. 4) няма пряка препратка към така известната конституция на Каракала.

Като се има предвид, че монетосеченето е едно от най-сигурните и бързи средства за разпространение на имперската идеология, монетите са идеалната възможност да се отбележи събитие, което императорът желае да представи и то да го демонстрира както иска, със съответното внушение сред населението на империята. Знаем за идеята на Каракала да бъде възприеман като най-благочестив, благодятелен и добродетелен. Въпреки това той, изглежда, се въздържа от директното демонстриране и откритото манифестиране на Едикта.

Както беше споменато, съвременните му юристи (поне в запазените до нас произведения) никъде открито не коментират и не предоставят становища по него.⁴¹

Дори гореспоменатите формули, отпечатани върху монетите, да са насочващи към конституцията на Каракала, посланието е скрито вероятно именно заради мнението на съвременници, разкрило целта на политиката му още тогава. Идеята на императора, може би, е била да не се демонстрира открито и широкомащабно издаването на Едикта (предвид, че е достигнал до нас единствено полузапазеният текст на Едикта върху папируса в Египет)⁴² с оглед преследваните финансово-данъчни цели.⁴³ Целта е с действията си да не предизвиква недоволство и брожения, а да изгражда образа на идеалния владетел. Тези опасения на Каракала вероятно произлизат и от особеното внимание на династията на Северите към публичния им образ. Пропагандата и представянето на императорския им статус цели да следва определена линия, демонстрираща добродетелите на предците и висотата на боговете. След издаването на Едикта на реверсите на монетите се забелязва особената демонстрация в почитането на редица богове. Тази идеология е следвана неотклонно при управлението на Северовата династия, но е особено видима при Каракала, крайно ангажиран с външната изява на проявите си.

Мненията за мястото и значението на Едикта са разнопосочни сред изследователите.

Според някои изследователи (Cary & Wilson 1965, pp. 321 – 322; Mathisen 2006, p. 1014)⁴⁴ още век преди Каракала римското гражданство вече било изгубило много от своята изключителност и било станало по-достъпно. В този смисъл, с акта си Каракала сложил върховата точка на вече широкото му разпространение, като го уредил нормативно и установил прилагане спрямо свободното население в империята. В тази връзка, след обнародването на Едикта не били добавени огромно количество римски граждани, тъй като те вече били значителна част. С него се заличавала разликата между италийци и провинциали, между завоеватели и завладени и империята се превръщала в общност от равнопоставени партньори. В този смисъл, актът не прави епоха, но маркира такава (Cary & Scullard 1975, pp. 496 – 497).

Де Блоа приема схващането на Дион Касий⁴⁵ за финансовите подбуди на Каракала за издаването на Едикта, но счита и че императорът цели империята да се превърне в обединено семейство⁴⁶ от римски граждани с обща благодарност към боговете (Blois, 2019, p. 47)⁴⁷.

Арнолд смята Едикта за закъсняла мярка без значителни положителни страни, но че извършените от него реформи довели до „революция в цялата система на администрацията“. За него дълго продължилият процес по предоставянето на привилегиите на гражданството е завършен от Каракала, но в крайна сметка актът цели финансов резултат, неоправдан натиск и тежест за

населението извън Италия, но и превръщането ѝ в провинция без привилегиите, които е имала дотогава (Arnold 1968, pp. 109; 169 – 170; 207).⁴⁸

Според Алфьолди пък към момента на предоставянето на гражданство на всички с Едикта привилегиата вече е изгубила важността си като причина за социална диференциация, но пък помага за задълбочаване на процеса по хомогенизиране на класата на *humiliores* (Alföldy, 1985, p. 159).

Според други изследователи последиците са забележими и значителни.

Според Бисфам след 212 г. Римската държава става „универсалната идентичност“ и „глобална идея“ (Bispham 2008, p. 225).

Чарлзуърт счита, че идеята на Каракала е чрез Едикта да се осигури обединение под управлението на императора за даване отпор на враговете и спасяване от унищожение на империята, на народите в нея и на култовете. Нарича „цинично“ схващането, че значението и целта на Едикта са да увеличи броя на данъкоплатците. Издаването му е наречено „прекрасна мярка“, „значителна стъпка“. Отбелязва се отразеното в самия Едикт, че боговете ще се радват на щедрите приношения на многобройните нови граждани, че общото преклонение пред римските богове е символ на обединена империя, което ще осигури божествено благоволение и защита срещу всички опасности (Charlesworth 1968, p. 106, 110). Всъщност след управлението на Каракала тази необходимост от обединение на новите римски граждани под командването на императора за отпор на външния враг се проявява очевидно. Така се ползват не само привилегиите на гражданството, но и се носи отговорността му.

Едиктът за Бесон е „частна революция“ (Besson 2017, p. 216) с всички права и свободи, които получава гражданинът. Придобиването на римско гражданство като една по-глобална принадлежност, не заличава местната такава, локалното не се изгубва, включително административното териториално разпределение (Besson 2020, pp. 292 – 299).⁴⁹

Промяната в съдържанието на понятието „пeregрини“ след 212 г. е една от съществените последици от Едикта, които вижда Алваро Перес-Пейкс. Новият смисъл, който думата придобива, е принадлежност към друг град, извън Рим, без да носи конотацията на лице, лишено от определени права. Така римското гражданство губи силата на привилегиата си като рязко правно разграничение между лицата в империята. Редица промени настъпват в административните служби, в правни процедури и институти (изчезва фигурата на pereгринския претор, на процедури по предоставяне и съответно изобличаване на „фалшиво“ гражданство, заличава се категорията „провинциална земя“). С основание Перес-Пейкс вижда отпечатъка на Едикта в реформите на Диоклециан, във времето на Константин I, в регионалното райониране с цел ефективно администриране на империята, в която е важно определянето на местоживенето на поданиците (Perez-Peix 1946, pp. 596, 601; Mathisen 2006, p. 1016). Обяснението за това е в последицата от Едикта, която влага нова концепция

в смисъла на широкото гражданство – тази на територията, докато старото гражданство се е крепяло на устоите на рода и предаваните ценности.

Видно от горното, съществуват различни мнения и теории в академичните изследвания по отношение на смисъла и значението на *Constitutio Antoniniana*, но последиците от издаването на Едикта не могат да бъдат пренебрегнати и омаловажени.

Всъщност всички изтъквани последици от издаването му (независимо от нюанса и насоката) показват, че Едиктът се е появил в историческия момент, когато – по преценка на Каракала – е настъпила необходимостта от него. Утвърдителните и положителни оценки за него чертаят бъдещите му последици, а подценяващите значението му анализи разкриват всъщност актуалното съвремие на Каракала и настъпилите промени в римското общество и в римската провинциална обстановка.

Последиците на Едикта, считам, са отложени във времето. Чисто функционално и практически битово, както и данъчно,⁵⁰ проявленията му се забелязват, но именно на следващите поколения в империята фактически се отразява историческата роля на *Constitutio Antoniniana* в социално, политическо и икономическо отношение.

Следва да се отбележи, че последиците от Едикта са разнопосочни, но не и внезапни след издаването и разпространението му. Широкото придобиване на римско гражданство носи като естествена последица и приложимостта на римското право,⁵¹ което, като цяло, е част от общия процес на романизация (Christ 1985, p. 131). Може да се предположи, че е започнал процес на унифициране и в приложимото право в провинциите с оглед съответствие със закона, който се прилага за римските граждани в Рим, за което съдим косвено по податки от отделни текстове.⁵²

Вероятно процесът на адаптация е продължителен. Може да се предположи, че в определени области на обществения живот промените са настъпили по-бързо. Такава сфера, с твърде неотложни нужди в периода, е армията: вече всички свободни хора – граждани от провинциите, могат да служат във всяка военна единица на армията.⁵³ Другата видима и проследима последица в много от провинциите на империята е промяната в имената на новите граждани, най-вече с първите две имена на император Каракала (Balsdon 1979, pp. 152 – 153). Те приемат като първо име Марк и като родово име Аврелий (Sherwin-White 1973, p. 56; Millar 1977, p. 481; Garnsey 2004, p. 143; Boteva 2013) в чест на своя патрон – *Marcus Aurelius Antoninus*.⁵⁴

Предоставянето на римско гражданство и преди 212 г., целящо печелене на влияние, клиенти (Balsdon 1979, p. 89) и правомощия, всъщност винаги е било част от общата политическа доктрина на Рим за власт, контрол и влияние. Гражданството е доказал се във времето уникален вид стратегия за успешно управление на римското общество и всички впоследствие завладени територии.

С издаването на Едикта, съответно с разпростиране на действието му, въпросът за предоставянето на гражданство и условията за това изчезват като

казус от правния мир,⁵⁵ като то отпада и като форма на жест на дарение, като „*beneficium*“ от императора в своя предишен вид.

Въпреки прекратяването на този специален разрешителен режим на държавна регулация, какъвто е имало римското гражданство, централната роля на императора не е била разклатена от вероятното недоволство на сенатските среди. Той придобива още по-силна и обединяваща власт над максимално унифицираните си поданици. В тази връзка, Актът не е само в резултат на финансова необходимост, а на общодържавнически подбуди.

Алфьолди разглежда предоставянето на римско гражданство като част от методите и средствата за интеграция на провинциите и провинциалите, като счита, че Едиктът на Каракала е кулминацията на това развитие. Последствията според автор, освен с изравняване класата на *humiliores*, в съвкупност с всички настъпили икономически, социални и политически промени, водят до нов порядък в обществото и държавата (Alföldy 1985, pp. 103 – 104; 159 – 160).

Вследствие масовата римскогражданска идентификация промяната в социалните нива на поданиците води вече не до диференциация в наказанията на осъдените римски граждани или неграждани, както дотогава, а до законово уреждане и налагане на наказания, специфични за двете нови групи на *honestiores* и *humiliores* (Dig.48.8.3.5; Garnsey 1970, pp. 117 – 118; Camia 2013, p. 199).

Последиците от налагане на римското гражданство са не само с различен интензитет, но са и разнополюсни. От една страна, то се явява спояващ фактор за всички свободни жители в империята да бъдат римляни, да са с общо самосъзнание за такива. От друга страна, с него се изгубва идентичността на понятието „римлянин“, създадено като идеология в дълбоката древност на Рим. Ценностите и добродетелите, така характерни за римския гражданин в миналото, се налага да бъдат тенденциозно и диференцирано подбрани, прокламирани изкуствено и пропагандирани от държавата чрез различни средства с цел постигане на имперските и военните цели през III в. Макар сега гражданството да е наложено като статус в цялата империя върху разнородно население посредством постановения императорски *statutum*, предвид нарастващата външна заплаха по границите на империята, е необходимо следването на обединителна линия в политиката и активност на съпротивителните сили по лимеса. При управлението на Каракала мотивът за победа (*Victoria*) присъства стабилно като изображение и легенда върху монетите на централната монетарница. Прави впечатление, че в *P.Giss.I.40* е включена благодарност към „безсмъртните богове“, които са го „запазили в такава голяма опасност“, поради което императорът иска „да сподели победата с населението“. Вероятно Каракала наистина се надява чрез внушението за дадената му от боговете победа да обедини римското общество, което по това време все повече обръща напрегнат поглед към имперските граници. Не по-маловажно, изглежда,

е очакването му този мотив да гарантира съществуването и задържането на имперската власт.

Както казва Ф. Милър, последиците на Едикта са „прекалено сложни и неопределени“ (Millar 1977, p. 486). Това вероятно се дължи на комплексния им характер, на невидимата им резултатност към момента на издаването му и видимите и осезаеми последствия след време от наследниците на съвременниците на Каракала.

Видно целта „да бъдеш римски гражданин“ е съпътствала исторически развитието на Рим и подвластните му територии – от създаването на града до 212 г. сл. Хр., когато статусът на „римски гражданин“ е дарен на всички. Това унифициране на свободната част от населението в империята кара стремежа към това достижение да угасне, досегът до желанията до вчера придобивки вече не зависи от гражданството като статус, а определящи стават социалният статус и принадлежността към определена социално-икономическа категория на античния човек тогава. Процесът не е самостоятелен, а е подпомогнат от редицата настъпили промени през III в. Управляващите всъщност са императорът и милитаризираната върхушка около него. В периода основната цел е защитата на границите на империята, а ценности и добродетели стават способността за надмощие и победата. Отворената страница на промените от Септимий Север, задава тенденции напред – от завземането на властта, начина на управление и трансформациите в политическите структури и армията, е успешно разлистена и обърната от сина му. Издаването на Едикта с идеята за всеобщото прилагане на *ius civile* обаче е поемане в нова посока, извън очертаната линия за управление на империята до този момент.⁵⁶

Предвид натрупаното историческо наследство на империята и съобразно обстановката тогава, съчетано със субективния поглед и егоцентризъм на Каракала, амбициите му за управление на хомогенна маса от население на империята с обща принадлежност към нея,⁵⁷ Едиктът не може да бъде считан за просто произволно хрумване и прищявка на един самозабравил се император. Макар и съпроводен със субективна оценка от съвременници, вероятно донякъде основателна от позицията на конкретния момент, Едиктът представлява целенасочен акт с пропагандаторски подбуди (без излишно демонстриране), пореден израз на така популяризираните от Каракала *indulgentia* и *beneficia*, който прави огромна стъпка напред във времето и не само очертава бъдещото социално развитие на империята напред, но създава предпоставките за промяната в съзнанието на гражданите като поданици на тетрархичната империя по-късно и на последващите средновековни държави.⁵⁸

Всъщност идеята за налагане на повсеместното римско гражданство, независимо от конкретните поводи и подбуди, дава важен отпечатък от историята на класическата Античност върху следващите епохи. С придобиването му провинциалните общности се включват в активния процес на развитие на

империята, реализират се възможности за участие в политическия ѝ живот, ползване на богатата и достиженията на римския свят, както и споделянето на обща правна рамка. Тези положителни резултати обаче скоро ще се сблъскат с реалната ситуация във втората половина на III в., когато във всички сфери на обществения живот упадъкът е очевиден. Отслабналата централна власт води до липсата на правен ред и законност в провинциите, градските центрове западат, граничните провинции стават уязвими и незащитени. Цялата идеологическа основа, на която се е крепял *imperium Romanum*, избледнява, за да се стигне до всеобщата психологическа промяна, за която много изследователи говорят. Както беше споменато, с Едикта се постига изравняването на масите от населението на римската държава, обособява се класата на *honestiores* (които не са задължително с аристократично потекло, а включват също варваризирани елити и лица, заемащи висши държавни служби), а отслабената средна класа гравитира между тях и групата на *humiliores*. Придобили гражданство, всички свободни получават равна „тежест“ от него, но това не го прави по-малко значим личен статус,⁵⁹ не променя социалния статус на лицата,⁶⁰ но ги отличава в империята от неполучилите гражданство роби и дедитиции и основно от външния свят.⁶¹ Понятието „гражданство“ не изчезва, то остава като категория, постамент и концепция за принадлежност, но на мястото на антично-римското му съдържание, смисълът, който се влага в него, вече е териториалната връзка с империята и императора, на фона на която се формират новите идентичности и психология.⁶²

Вероятно в края на III в., когато се постига стабилизиране на положението в империята, по-ясно се забелязва, че тя вече не е същата и като социална структура, и като икономика, и като политическа конюнктура. Заедно с множеството комплексни причини, довели до подмяната на държавните и моралните устои и рухването на Принципата в края на III в., един от съставните елементи на тази трансформация е издаването на *Constitutio Antoniniana* и последиците от нея.

Благодарности

Издавам специални благодарности на проф. д.и.н. Дилиана Ботева за вниманието, професионализма и за прецизното умение за насочване към детайла в изследванията. Признателна съм и на колегата докторант Илиан Лупов, който ми оказва съдействие със сведения за политиката на предоставяне на гражданство във връзка с рекрутирането и прослужването на войниците.

Приложение

Фигура 1. Денарий на Каракала с LIBERTAS AVG. на реверса
<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Libertas+Caracalla&s=0&upcoming=0&results=100> (8.03.2025)

Фигура 2. Денарий на Каракала с VICTORIAE AVG. на реверса
<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Victoria++Caracalla&s=0&upcoming=0&results=100> (8.03.2025)

Фигура 3. Денарий на Каракала с INDULGENTIAE AVG. на реверса
<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Indulgentia+Caracalla&s=0&upcoming=0&results=100> (8.03.2025)

Фигура 4. Денарий на Каракала с INDULG FECUNDAE на реверса
<https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Indulgentia+Caracalla&s=0&upcoming=0&results=100> (8.03.2025)

БЕЛЕЖКИ

1. В историографията, датата на обнародване на Едикта отдавна подлежи на дискусия. Редица автори предлагат различни мнения – F. Millar (1977) счита, че годината на обнародване е 213 г., W. Seston (1980) предлага 213 г., S. Follett (1976) излага аргументи за 212 г. Besson посочва съществуващите спорове по темата и доводите по тях (Besson 2020, с. 64 и следв.; 85 – 86; 101 – 104), като защитава тезата си за обнародване на Акта през 212 г.
2. Cass. Dio, 78. 9. 4: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/78*.html (28.02.2025).
3. Въпросът за годината на смъртта на Улпиан остава спорен в историографията. Според някои изследователи това е 223 г. (Le Glay, Voisin, Le Bohec 2005, p.392). Хоноре счита, че вероятно октомври 223 г. Улпиан е вече убит, така че предполагаемият период на убийството му е август-септември 223 г. (Honore 1982, 39). Мнението на Бауман е, че убийството е станало през 228 г., предвид сведението на Дион Касий - Cass. Dio 80.4.2. (Bauman 1995, pp. 387-394).
4. Dig. 1.5.17: *Ulpianus libro 22 ad edictum: In orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.* <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/> (28.02.2025).
5. *Historia Augusta, Septimius Severus 1.2*: „...Cui civitas Lepti, pater Geta, maiores equites Romani ante civitatem omnibus datam...” https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Historia_Augusta/Septimius_Severus*.html (28.02.2025); *Augustinus, De Civitate Dei 5.17*: „Praesertim si mox fieret quod postea gratissime atque humanissime factum est, ut omnes ad Romanum imperium pertinentes societatem acciperent civitatis et Romani cives essent” <https://www.thelatinlibrary.com/augustine/civ5.shtml> (28.02.2025); *Sidonius Apollinaris, Epistulae 1.6.2*: „Urbem, ... in qua unica totius urbis civitate soli barbari et servi peregrinantur” <https://archive.org/details/csolliusapollina00sidouoft/page/12/mode/2up?view=theater> (28.02.2025); *Dig. 50.1.33: Modestinus libro singulari de manumissionibus*: „Roma communis nostra patria est” <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-50.htm#1> (28.02.2025).
6. „Data cunctis promiscue civitas Romana...” (Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus* 16.12.), отнасящ го към Marcus Aurelius, авторът греша, вероятно поради идентичността на имената на Марк Аврелий и Каракала, а именно Marcus Aurelius Antoninus <https://www.thelatinlibrary.com/victor.caes.html#16> (28.02.2025). В Юстиниановите Новели (*Iust. Nov.* 78.5) предоставянето на гражданство е отнесено като заслуга към Антонин Пий, освен по конюнктурни съображения през VI в., вероятно и поради факта, че той е първият Антонин, чийто когномим задава наименованието на цялата поредица от „добри императори”: „Facimus autem novum nihil, sed egregios ante nos imperatores sequimur. Sicut enim Antoninus Pius cognominatus, ex quo etiam ad nos appellatio haec pervenit...” <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/Nov78.htm> (28.02.2025).

7. Plutarch, The Life of Romulus 16.4. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Romulus*.html (28.02.2025); *Cic. Balb.* 31. <https://www.attalus.org/cicero/balbus.html> (28.02.2025). Според Грийнидж тази либерална политика на Рим продължава „...от раждането на града до всеобхватния едикт на Каракала...“. Авторът дава и статистика за броя и тенденцията за увеличаване броя на римските граждани през отделните периоди на Републиката и в началото на Принципата (Greenidge 1896, pp. 132 – 140).
8. Текстът на законите в превод на английски език: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/14783/pg14783-images.html> (28.02.2025). За Дванадесетте таблици виж още Jolowicz, Nicolas 1972, pp. 108 – 113; Mousourakis 2007, pp. 8, 27-30.
9. За провеждането на римския ценз: Suolahti 1963, pp. 32 – 47, 67 – 70; Dolganov 2021, pp. 185 – 228.
10. Най-общо, правото на римско гражданство включва основно: *Ius suffragii* (право да се гласува в народните събрания – отнася се за мъжете), *Ius honorum* (право да бъдеш избран за обществена длъжност/магистрат, да се заема обществен пост – отнася се само за мъжете от висшите слоеве); други компоненти на римското гражданство са правата: *Ius commercii* (право да се извършват правни сделки (да се участва в гражданския оборот), да се завещава и получава имущество по завещание – *testamenti factio activa vel passiva*; *Ius conubii* (право да се сключва законен брак с римски гражданин), правото да бъде глава на семейство *pater familias* с правото *ius vitae necisque*, т.е. „правото на живот и смърт“, както и децата от този брак да са римски граждани; *Ius census* (право да се притежава собственост); в тази област са прилаганите институти, свързани съответно с придобиване, отчуждаване, държане на собственост – *mancipatio, cessio, usucapio*, регламентирани от римското гражданско право, виж Besson 2017, p. 209; *Ius provocationis/appellatio* (правото да се обжалват съдебни решения и др. За римските граждани в периода на Империята е приложимо и *Ius gentium* (право на народите, т.е. на чужденците) peregrините; включва в себе си субективното право на peregrините, съвкупност от правни норми, даващи възможност за разрешаване на правни спорове между римляни и peregrини, както и между отделни peregrини в империята, като така донякъде се смекчава и облекчава липсата на правоспособността им спрямо прилагането на римското право, но тя не се запълва изцяло в пълното ѝ съдържание.
11. Според Уелс първият сигурно засвидетелстван случай за получаване на римско гражданство след прослужване от войници в помощните подразделения е от времето на император Тиберий, а от император Клавдий нататък става обичайна процедура (Wells 1984, p. 137). За видовете военни части в армията и връзката ѝ с цивилното население виж Potter 2006, pp. 221 – 225.
12. Локалният рекрут по провинциите, засвидетелстваният в паметниците *origo castris* на войници и римските им имена, сочат за предприета полити-

- ка за набиране на peregrini в армията по необходимост и за предоставяне на римско гражданство още при постъпване в легионите. За промените в политиката на рекрутиране в първите три века сл. Хр., виж Sołek 2015, pp. 103 – 115.
13. За промените в развитието му и прилагането му, свързани с начертаните цели за постигане от римската държава през отделните ѝ исторически периоди: Ando 2023, pp. 63; 70 – 75.
 14. За Валериевите закони виж Mousourakis 2007, 37, 209, бел.48. За законите на Порций виж *Cic. Rep.* 2. 54; Wylene 2014; Drogula 2009.
 15. Заедно с други изтъквани добродетели на римляните, те са търсени избирателно и пропагандирани в трудни времена. За римските ценности, възприети от романизираното население в провинцията, виж Милушева 2008. За упадък на античните морални ценности виж Valentinova 2008, 2011, 2013.
 16. Следва да се има предвид, че до началото на II в. пр. Хр., включително, римляните са определяни като варвари в гръкоезичния свят. Това е сигурно документирано за началото на Сирийската война (192 – 188 г.), когато Антиох III Велики се обявява за освободител на Елада от варварите, т.е. от Рим, който след Втората Македонска война (200 – 197 г.) се е превърнал в господар на Елада. Този факт е засвидетелстван и от Полибий в отношението на гърците към римляните по отношение сключването на договор с Рим (*Polyb. 11.5*) https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/11*.html (28.02.2025). Такава позиция трябва да бъде преценявана през призмата на съответните политически събития и в зависимост от обслужване на конкретната конюнктура и настъпили обстоятелства. В същото време, съществува и традиция в античните наративи за причисляване на римляните към елинската култура, видима отчетливо в произведенията на Дионисий от Халикарнас, например в неговите „Римски антики“ (*Dion. Hal. 1.72.2*); https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dionysius_of_Halicarnassus/1D*.html (28.02.2025). Също по отношение близостта на римляни и гърци, и по-специално гръцкото участие в създаването на града Рим, виж: Solmsen 1986, pp. 93 – 110; Canfora 1994, pp. 5 – 40; Vanotti 1999, pp. 217 – 255.
 17. Свободнородените, с родители римски граждани, са пълноправните притежатели на права от публичен и частен характер – *cives optimo iure* (Trzeciński 2021, p. 11).
 18. Анна Долганов описва три формални процедури за придобиване на гражданство от освободени роби: *manumissio vindicta*, осъществявана пред магистрат, *manumissio testamento* – по завещание от римски гражданин, и *manumissio censu* – пред магистрат – цензор (Dolganov 2021, pp. 207 – 219).
 19. Peregrini-те не са *cives Romani*.
 20. Латините били граждани с латинско гражданско право (*ius Latii*), което в различните му варианти за отделните общности включва правата *ius*

commercii и *ius migrationis*, малко от тях са с *testamenti factio*, още по-малко с *ius connubii* (Nicholas 1972, pp. 64 – 65). Юнианските латини са друга подкатегория на латините с още по-ограничени права от посочените, притежаващи само *ius commercii*. (Nicholas 1972, p. 65, pp. 74 – 76). Терминът „латини“ постепенно се превръща повече в юридическо понятие, отколкото в етническо. Латинският правен статус може да бъде приписан на освободенци, на *cives Romani*, осъдени за престъпление, на латини в колониите, но отново с права на определено ниво (Steel 2018, p. 11).

21. На основание римското право, това са граждани на друга държава, съюзна на Рим чрез договор, известни още като *foederati*. Могат да получат определени права по римското право в замяна на съответно договаряне за предоставяне на военни контингенти в римската армия. По принцип тези държави федерати били освободени от плащане на данък към Рим поради техния договорен статус (Braund 1984, pp. 181 – 190; Tonev 2013, pp. 24 – 38). Следва да се има предвид, че в зависимост от обстоятелствата, при които чуждите народи попадат под влиянието и властта на Рим, се разграничават различни видове договорни съюзи с Рим (в основата са политически и военни критерии), за които дава сведения и Ливий в своята История (<https://www.gutenberg.org/files/19725/19725-h/19725-h.htm#book1> 28.02.2025), те са под формата на *foedus sociale* при липса на военни действия, за разлика от *leges* при проведени такива. Тези договорни отношения са в пряка връзка със сключваните споразумения за *amicitia et societas*. В зависимост от наложената воля на Рим и през призмата на владетел и завладял относно равнопоставеността на отношенията, съответният договор може да бъде разглеждан като *foedus aequum* или *foedus iniquum*. В тази връзка виж и становището на Прокул в *Dig.49.15.7.1* (<https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-49.htm#15> 28.02.2025). За съдържанието, влагано в тези понятия, за статуса на народите и доколко запазват автономността си, както и за управлението на тези структури от Рим, виж Cursi 2014, pp. 193 – 195; Buis 2014, pp. 164 – 177; Burton 2018, pp. 5 – 8; Salmena 2023, pp. 100 – 101; 106 – 109.
22. *Provinciales* били онези, попаднали под римско влияние и контрол, на които липсвали права на *foederati*, а имали само *ius gentium* (правила и закони, общи за народите под римска власт).
23. Мнения за статуса на дедитиците са изказани още от Мейер, Бикерман, Бел в контекста на изследванията им на Едикта (Meyer 1910; Bickermann 1926; Bell 1947, pp. 17 – 23).
24. Относно процедурата по *deditio*, виж Burton 2018, pp. 4 – 5.
25. *Lex Aelia Sentia* е част от Августовото законодателство по отношение освобождаването на роби и е пряко свързан с предхождащите го *Lex Iunia Norbana* (около 17 г. пр. Хр.) и *Lex Fufia Caninia* (около 2 г. пр. Хр.). *Lex Iunia Norbana* регламентира две групи на освободенци – такива, придобиващи римско гражданство, и латини, такива с латинско право. За да се

- придобие дори статусът на последните, те следва да не попадат в хипотезите на *Lex Aelia Sentia*. *Lex Fufia Caninia* пък регламентира ограничения в броя на освобождаваните чрез завещание роби. И трите закона засягат взаимовръзката и статуса на роби и освободени в уредбата си, като видно най-ниското положение за свободни в лицето на дедитициите се запазва.
26. *Iust. Inst.* 1.5-7 (<https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/> 28.02.2025). Юстиниан отменя *Lex Fufia Caninia*, но запазва, с някои промени, ограниченията на *Lex Aelia Sentia*.
27. За предоставянето на гражданство от римската държава и за наблюдаваните тенденции в това отношение, виж Bryen 2016, pp. 33 – 34. Авторът обяснява връзката между трите едикта на Каракала, отразени в *P. Giss*.
28. За начините за придобиване на римско гражданство преди и след 212 г., категориите лица и общности виж Balsdon, 1979, pp. 82 – 96; Mathisen 2006, pp. 1011 – 1040, 1013; Ando 2023, pp. 63, 66 – 81, 69. В своето изследване за разпространението на римското гражданство до 212 г. Лаван установява, че не повече от 1/3 от свободното население на провинциите са били римски граждани в навечерието на дарението на Каракала, включително му прави впечатление неравномерното разпределение по провинции и общности и по-специално, малобройността им в източните провинции (Lavan 2016, pp. 1 – 6).
29. Макар и тенденциозно, в израз на възхвала на Рим *Aelius Aristides* в своята оратория „Към Рим“ разкрива същността, характеристиките и функцията на римското гражданство като част от политиката на римската държава (Oliver 1953, pp. 901 – 902).
30. Бесон разглежда и въпроса за дедитициите, които общоприето се изключват от обхвата на действие на Едикта. Авторът анализира и липсата на информация за прилагането на конституцията към притежателите на латински права.
31. Според Брайън отразеното в *P. Giss* представлява частна колекция от императорски изявления вероятно с цел осъществяване на правна защита. Папирусът съдържа официална информация, но не е официален документ, както и не е сертифицирано копие. Според автора третият едикт е извлечение от по-голяма конституция, но няма данни за такова категорично мнение за останалите два едикта (Bryen 2016, pp. 37 – 39).
32. Авторът разглежда версии за възможната цел на папируса и коментира вероятната му датировка.
33. За отражението на общовъведеното римско гражданство и локалното му възприемане, с оглед засягане на установени имуществени интереси, виж Ando 2023, pp. 78 – 80.
34. Бесон счита, че вероятно края на юни – началото на юли 212 г. Едиктът е обнародван, а през 213 г. той е влязъл в сила. В отделните провинции прилагането му е станало по различно време, като данни се откриват за

него през март 213 г. в Мала Азия и през юни 213 г. в Египет (Besson 2020, pp. 102 – 104).

35. Различна датировка за смъртта на Гета се посочва от авторите. Според някои той е убит още в края на 211 г. (Potter 2006, p. 224; Millar 1977, p. 541; Levick 2007, p. 89; Besson 2020, p. 102; Boteva 1997, p. 261), а според други мнения – в началото на 212 (Blois 2019, p. 46; Orachev 2007, p. 198). За убийството му сведения дават античните автори *Cassius Dio 77.4.1-6.1*; *Herodian 4.6.1-5*; *Aurelius Victor, Liber de Caesaribus 20.32*; *Historia Augusti, Antoninus Caracalla 4.1*; *8.1ff*; *Zosimus 1.9.1*.
36. *Status civitatis* и *status libertatis* са взаимно свързани – самото гражданство предполага наличието на свобода, за да го има. Свободата е самостоятелното понятие в случая – тя не влече задължително гражданство.
37. Според автора връзката с *VICTORIA* е по отношение „победата над заговора“, свързан с убийството на Гета и относно споменаването на понятието в текста на папируса. По отношение на *INDULGENTIA*, той прави връзка с предоставянето на облагата от гражданството, касаещо лична привилегия (*beneficium*), на гръцки език – *Θεία δωρεά*.
38. <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=indulgentia&s=0&upcoming=0&results=100> (11.11.2023).
39. От лат. език – плодородна, плодовита, богата, изобилна, оплодотворяваща (Латинско-български речник, 1990. София: Наука и изкуство).
40. Besson 2020, p. 74, монетата вляво.
41. Един от примерите за това е “*De officio proconsularis*”, от което произведение текстове са запазени в Дигестите. Предполага се, че то е съставено при управлението на Каракала след 212 г. и представлява важно свидетелство за управлението и администрирането на провинциите. Освен цитираните по-горе инцидентни и кратки споменавания и препратки Едиктът не е споменат като база за позоваване и обосновка, тълкуване от юристи или да е посочван като правно основание.
42. Разбира се, остава възможен и вариантът за предполагаема практика, при която актовете на римската власт с общоимперско значение и прилагане да се изписват единствено на папирус/пергамент и да се съхраняват в централния архив на Рим и в локални архиви в провинциите и единствено по местната преценка на провинциалната власт или общност актът да се изписва върху твърд материал и публично да се излага и оповестява.
43. Да се счита, че финансовата цел е единствена за издаването на Едикта, е твърде едностранчив и ограничен поглед. Несъмнено резултат в тази насока е осъществен, но са налице редица обстоятелства и особености, включително около личността на Каракала, в които следва по-задълбочено вглеждане. Следва да се има предвид и скорошната смърт на Гета, от което събитие Каракала е искал да отклони общественото внимание и да затвърди властовата си позиция с предоставяне и прояви на *beneficia* и *indulgentia*

- с цел постигане на замислите си, без крайно демонстриране на действията си, по мотиви, идентични с невъзприемането на титулатурата „Гетски“ (по този въпрос виж Boteva 1997, pp. 212, 283).
44. Мнението на MacMullen е, че актът на Каракала по-скоро води до „церемониална“ промяна и предполага, „че не е бил от голямо значение и интерес“ (MacMullen 1984, p.167, n. 16).
45. *Cass.Dio 78.9.4*: историкът счита, че актът на Каракала е издаден с цел да отговори на нарастващите военни разходи, за да разшири отговорността за плащане на косвени данъци, които да влизат директно във военната хазна. Като се има предвид отношението на Д. Касий към Каракала и посоченото му твърдение, би могло да се приеме за меродавно императорското авторство и издаване на Едикта. Освен това свое мнение за мотивите на Каракала той не взема никакво отношение относно последиците от Едикта, начина му на приложение, нито говори за мненията на съвременниците. Обяснение за отрицателното отношение на Дион Касий спрямо Едикта и за вероятното мълчание на изворите, виж Besson 2020, pp. 349 – 351.
46. Модестин казва в *Dig.50.1.33*, че Рим е общо отечество за всички. В смисъла на „общност“ (*τῇ κοινῇ πατρίδι*) е и написаното от Херодиан във връзка с изпратените пратеничества от сенатори и конници до провинциите за представяне на позицията на Сената и римския народ срещу политиката на Максимин Тракиецца (*Herod.7.7.5*).
47. Обръщението към боговете се чете от самото съдържание на Едикта в папируса. Оттук авторът препраща и към сечените впоследствие монети с религиозно съдържание на реверсите. Де Блоа дори прави паралел – Каракала като предшественик на Деций с неговото задължително поклонение и молебен към боговете.
48. Според автора налагането и събирането на данъка за наследството е целта на Каракала с Едикта.
49. Авторът счита, че с повсеместно придобитото римско гражданство се получава двойна степен на принадлежност.
50. Бързото практическо проявление може да бъде видно в събираемостта на данъците, чийто размер е увеличен и включва безспорно по-голям брой данъкоплатци, в ономастичната промяна на имената, отпадането на държавни служби (*praetor peregrinus*), премахването или липсата на приложение на процедурите, свързани с предоставянето на гражданство, на прекратяване на санкционирането на твърдяно, но непритежавано такова (Perez-Reix 1946, pp. 600 – 602). Самото преторство като длъжност се запазва, като продължава да осъществява съдебната си юрисдикция, видно от запазени разпоредби в *Codex Iustinianus*, издадени от император Константин (*CI.5.71.18; CI.7.62.17*).
51. Според Адкинс след налагане на римското гражданство би трябвало да се заличат разликите в законите, прилагани за римски граждани и за чужденците, но това било трудно да се постигне на практика (Adkins 1994, pp. 46 – 47).

52. *Dig.50.1.30 Ulpianus libro 61 ad edictum* (The Roman Law Library) (24.11.2023); *P.Giss. 40, col 2, ll* (The Roman Law Library) (24.11.2023).
53. Друг е въпросът доколко службата в армията вече е дотолкова привлекателна при отпадане на привилегиата „римско гражданство“ поради вече придобитата такава. В резултат на това, в последващите години на милитаризъм и противоборство възникват затруднения в набирането на войници. Процесът е обратно пропорционален.
54. Д. Ботева разкрива връзката и влиянието на Едикта върху активното изграждане на извънградски светилища в Тракия (Boteva 2015, pp. 585 – 592). Вероятно не е случайно и активното почитане там на божествата (основно Асклепий, Хигия, Зевс), често срещани на монетите, сечени от Каракала от 212 г. нататък. За монетни реверси на Каракала с храмове на Асклепий, както и с други изображения на здравеносните божества виж Despotov 2013, pp. 29 – 31 и Dimitrov 2021, pp. 72 – 79. За имперското презентиране чрез религиозния елемент в издаваните монети от Каракала виж De Blois 2019, 47. В своето изследване Сестън свързва обръщението към боговете и благодарността към тях на Каракала в запазените текст на Едикта с негово заболяване, като се имат предвид именно здравеносните божества (Seston 1980, pp. 75 – 76).
55. Има се предвид като редовна практика и формална процедура, както е било до 212 г. Иначе и в по-късни текстове се откриват случаи на предоставяне на гражданство на чужденци. Включително в някои паметници прави впечатление и „демонстриране“ на придобитото римско гражданство преди 212 г., вероятно като желание за изтъкване на произход и наследство от „старата римска генерация“.
56. Известно е сведението на Дион Касий (*Cass. Dio 76.15.2*) за последните думи на Септимий Север към синовете му да се разбират помежду си, да обогатяват войниците и да не се интересуват от останалите, което послание по никакъв начин не включва завет или идея за предоставяне на гражданство.
57. Известни са почитта на Каракала към живота и делото на Александър Македонски и стремежът му да се съизмерва с личността му, включително с идеята за обединение на много народи в една велика империя (Boteva 1999; Blois 2019, p. 48; Millar 1977, p. 541; Campbell 1984, p. 392). За манията му, в тази връзка, пишат *Cass.Dio 78.1.1* и *Herod.4.8.2*.
58. В този смисъл, Перес-Пейкс вижда в издаването и последиците от *Constitutio Antoniniana* връзка не само с начеващата криза на Античността в съвременния ѝ III в., но и „първата зора на Средновековието“ (Perez-Peix 1946, pp. 601 – 604).
59. И след 212 г., римското гражданство би могло да бъде изгубено (при налагане на определено наказание) или придобито (от чужденец, установил се в пределите на империята), то си остава важно и като белег и статус на цивилизованост спрямо народите, външни на империята, но вече в смисъл на териториал-

- ност и принадлежност, а не с идеята за античната родова римска идентичност, чиято форма и съдържание е трансформирана с Едикта на Каракала.
60. Новите граждани не се издигат обезателно и автоматично в обществото заради придобитото си гражданство. Повсеместното гражданство обаче повлиява местните социални структури и статуси, както и трансформира ролята си в социалното разделение на обществото.
61. За приходящите в империята свободни чужденци и варвари след издаване на Едикта ползването и прилагането на *ius civile* също не е чуждо (Mathisen 2006, pp. 1036 – 1037).
62. Както сполучливо Андо заявява: разпространението на римското гражданство след 212 г., води до „дълбока трансформация в субективността“ (Ando 2023, p. 80).

ЛИТЕРАТУРА

- БОТЕВА, Д., 1997. *Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193-217/218 сл.Хр.)*. София: УИ „Свети Климент Охридски“. ISBN 954-07-0711-0.
- ВАЛЕНТИНОВА, Д., 2008. *Sumptuariae leges* в контекста на римските представи за *aequitas* и *iustitia* В: *Римско право & Европейско право*, Сборник статии, Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“, с. 240 – 255. ISBN: 978-954-91084-8-4.
- ВАЛЕНТИНОВА, Д., 2011. Феноменът: *Leges sumptuariae* или идеология на подменените ценности В: *Mediaevalia*, СУ „Св.Климент Охридски“, год. I, кн. 3, с. 5 – 31. ISSN 1314-2755.
- ВАЛЕНТИНОВА, Д., 2013. Изтъняването на “Romanitas” и залезът на свръхдържавата Рим В: *Mediaevalia*, Специално издание, QUOD DEUS VULT!, София: СУ „Св.Климент Охридски“, с. 39 – 72. ISSN 1314-2755.
- ДЕСПОТОВ, П., 2013. *Изображения на храмове по реверсите на монетите от автономното бронзово монетосечене по българските земи в периода I – III в. от новата ера* (дипломна работа), София: НБУ.
- ДИМИТРОВ, Н., 2021. Бележки към почитането на Асклепий в Пауталия през II – III в. В: JUBILAEUS VIII, *Завръщане към изворите, Част 2: Археология и нумизматика*, София: СУ „Св.Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-5284-6.
- МИЛУШЕВА, И., 2008. Традиционните римски добродетели, отразени в епиграфски паметници от Долна Мизия. *Societas Classica*, vol. 3, no.1, pp. 124 – 133. УИ на Великотърновски университет. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://journals.uni-vt.bg/sc/eng/vol3/iss1/>.

- ОРАЧЕВ, А., 2007. *Римските императори на дохристиянския римски свят*, Т. 1. София: Лотос Адвъртайзинг ООД. ISBN 978-954-90393-5-1.
- ТОНЕВ, А., 2013. Римските foederati – някои проблеми и наблюдения *Mediaevalia*, Специално издание, QUOD DEUS VULT! София: СУ „Св.Климент Охридски“, 24-38. ISSN 1314-2755.
- ADKINS, L.; ADKINS, R.A., 1994. *Handbook to Life in Ancient Rome*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-512332-8 (pbk.).
- ALFÖLDY, G., 1985. *The Social History of Rome*. London & Sydney: Croom Helm. ISBN 0-7099-0553-X.
- ANDO, C., 2023. Empire, Status, and the Law. *American Journal of Legal History*, vol. 63, pp. 66 – 81. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://doi.org/10.1093/ajlh/njad0190>. Online ISSN 2161-797X.
- ARNOLD, W.T., 1968. *The Roman System of Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*. Roma: “L’ERMA” di BRETSCHNEIDER.
- BALSDON, J.P.V.D., 1979. *Romans and Aliens*. London: Duckworth. ISBN 0 7156 1043 0.
- BESSON, A., 2017. Fifty Years before the Antonine Constitution: Access to Roman Citizenship and Exclusive Rights. *Citizens in the Graeco-Roman World*. Brill, Chapter 8, pp. 199 – 220. E-Book ISBN: 9789004352612.
- BESSON, A., 2020. *Constitutio Antoniniana*. Basel: Schwabe Verlag. ISBN eBook (PDF) 978-3-7965-4224-4.
- BISPHAM, E., 2008. *Roman Europe*. New York: Oxford University Press Inc. ISBN 978-0-19-926601-2 (Pbk).
- BOTEVA, D., 1999. Following in Alexander’s footsteps: The Case of Caracalla. *Sixth International Symposium 1996 Ancient Macedonia*, vol.1, pp. 181 – 188.
- BOTEVA, D., 2015. Constitutio Antoniniana as a factor in the development of the religious life in the Thracian provinces of the Roman Empire. *Culti e religiosità nelle province danubiane*. Atti del II Convegno Internazionale Ferrara 20 – 22 Novembre 2013, Bologna: I libri di Emil, pp. 585 – 592. ISBN: 978-88-6680-130-6.
- BRAUND, D., 1984. *Rome and the Friendly King*. London & Canberra: Croom Helm. ISBN 0-7099-3216-2.
- BRUNT, P. A., 1990. *Roman Imperial Themes*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-19-814476-8.
- BRYEN, A., Z., 2016. Reading the Citizenship Papyrus (P.Giss. I 40) (August 11, 2015). In: C. ANDO AND J-F SCHAUB. *Citizenship and Empire in Europe, 200 – 1900*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2642433>.
- BUIS, E., 2014. Ancient Entanglements: The Influence of Greek Treaties in Roman ‘International Law’ under the Framework of Narrative

- Transculturation. In: *Entanglements in Legal History: Conceptual Approaches*, pp. 151 – 185. THOMAS, D. (Ed.) Global perspectives on legal history (1). Frankfurt am Main: Max Planck Institute for European legal History. ISSN 2196-9752.
- BURTON, P., J., 2018. Roman Diplomacy. In: *The Encyclopedia of Diplomacy*. Edited by Gordon Martel. Published 2018 by John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781118885154.dipl0477.
- CAMIA, F., 2013. Roman Citizens of Thrace: An Overview. *THRAKIKAZETEMATA II: Aspects of the Roman Province of Thrace*, Athens, pp. 165 – 218. ISBN 978-960-9538-18-3.
- CAMPBELL, J.B., 1984. *The Emperor and the Roman Army (31 BC-AD 235)*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-19-814834-8.
- CANFORA, L., 1994. Roma città greca. *Quaderni di storia*, vol. 20, no. 39, pp. 5 – 40.
- CARY, M.; WILSON J., 1965. *A Short History of Rome*. London: Macmillan CO LTD.
- CARY, M.; SCULLARD H.H., 1975. *A History of Rome down to the reign of Constantine*. London and Basingstoke: The Macmillan Press LTD. SBN 333 17440 2.
- CHARLESWORTH, M.P., 1968. *The Roman Empire*. London: Oxford University Press.
- CHRIST, K., 1985. *The Romans*. London: University of California Press. ISBN 0-520-05634-5.
- CURSI, M., F., 2014. International relationships in the ancient world. *Fundamina*, vol. 20, no. 1, pp. 186 – 195. Unisa Press. ISSN: Print 1021-545X.
- DE BLOIS, L., 2019. *Image and Reality of Roman Imperial Power in The Third Century AD*. London and New York: Routledge. ISBN 978-0-815-35373-7.
- DOLGANOV, A., 2021. Documenting Roman Citizenship. In: LAVAN, M. & ANDO, C. (Eds.). *Roman and Local Citizenship in the Long Second Century CE*. Oxford University Press, pp. 185 – 228. [viewed 16 March 2024]. Available from: DOI: 10.1093/oso/9780197573884.003.0007.
- DROGULA, F., K., 2011. The Lex Porcia and the Development of Legal Restraints on Roman Governors. In: Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts 41 (2011), pp. 91 – 124.
- GARNSEY P., 1970. *Social status and legal privilege in the Roman Empire*. Oxford: Clarendon. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://archive.org/details/socialstatuslega0000garn/page/118/mode/2up?q=117>.

- GARNSEY, P.D., 2004. *Roman Citizenship and Roman Law in the Late Empire. Approaching late antiquity: the transformation from early to late empire*. Oxford: Oxford University Press, pp. 133 – 155. [viewed 16 March 2024]. Available from: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199297375.001.0001>. Online ISBN: 9780191708978.
- GRANT, M., 1996. *The Severans*. London and New York: Routledge. ISBN 0-415-12772-6.
- GREENIDGE, A. H. J., 1896. *Roman Public Life*. [viewed 16 March 2024]. Available from: <https://www.gutenberg.org/files/65392/65392-h/65392-h.htm>.
- JOLOWICZ, H., F., NICOLAS, B., 1972. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 978-0-521-08875-6.1967.
- FOLLETT, S., 1976. *Athènes au Ier et au IIIe siècle. Etudes chronologiques et prosographiques*. Paris.
- LAVAN, M., 2016. The spread of Roman citizenship, 14 – 212 CE: quantification in the face of high uncertainty. *Past & Present*, no. 230, pp. 3 – 46. [viewed 18 April 2024]. Available from: <https://academic.oup.com/past>.
- LEVICK, B., 2007. *Julia Domna. Syrian Empress*. London and New York: Routledge. ISBN 10: 0-415-33144-7 (pbk).
- MACMULLEN, R., 1984. Notes on Romanization. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, vol. 21, no. 1/4, pp. 161 – 177. [viewed 19 November 2023]. Available from: <http://www.jstor.org/stable/24519353>.
- MATHISEN, R.W., 2006. Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire. *The American Historical Review*, vol. 111, no. 4, pp. 1011 – 1040. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/ahr.111.4.1011>.
- MILLAR, F., 1977. *The Emperor in the Roman world (31 BC-AD 337)*. London: Duckworth. ISBN 0 7156 0951 3.
- MOUSOURAKIS, G., 2007. *A Legal History of Rome*, New York: Routledge. ISBN 0-203-08934-0.
- NICHOLAS, B., 1972. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Clarendon Press.
- PEREZ-PEIX, A., 1946. Estudios sobre la Constitutio Antoniniana III: Los “peregrini” despues del Edicto de Caracalla. *Anuario de historia del derecho español* 17, pp. 586 – 604.
- OLIVER, J., H., 1953. The Ruling Power: A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of

- Aelius Aristides. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 43, no. 4, pp. 871 – 1003. American Philosophical Society. [viewed 28 February 2025]. Available from: https://www.jstor.org/stable/1005702?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents.
- POTTER, D., 2006. *A Companion to the Roman Empire*. Blackwell Publishing. ISBN-13: 978-0-631-22644-4.
- SALMENA, G., B., C., 2023. More On the Ethics of Reciprocity In Roman International Law: The Iura Communia In The Alliances Between The Ancient Peoples Of The Mediterranean. In: *Revista Critica: De Historia de las relaciones laborales y de la Politica Social*. ISSN versión electrónica: 2173-0822.
- SESTON, W., 1980. Marius Maximus et la date de la Constitutio Antoniniana. Scripta varia. *Mélanges d'histoire romaine, de droit, d'épigraphie et d'histoire du christianisme*, pp. 65 – 76. Rome : École Française de Rome.
- SHERWIN-WHITE, A.N., 1973. *The Roman Citizenship*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 0 19 814813 5.
- SOLEK, M., 2015. Origo castris and the local recruitment policy of the Roman army. *Novensia* 26, Ośrodek Badań nad Antykem Europy Południowo-Wschodniej. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, pp. 103 – 115. ISSN: 0860–5777.
- SOLMSEN, F., 1986. Aeneas Founded Rome with Odysseus. *Harvard Studies in Classical Philology*. vol. 90, pp. 93 – 110. Department of the Classics, Harvard University. <https://doi.org/10.2307/311463>.
- STEEL, C., 2018. Roman citizenship between law and practice. In: ELLIS, S. G. (Ed.) *Enfranchising Ireland? Citizenship, Identity and State*. Royal Irish Academy: Dublin, pp. 7 – 18. ISBN 9781908997845.
- SUOLAHTI J., 1963. The Roman Censors. A Study on Social Structure. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, ser. B, vol. 117. Helsinki. [viewed 5 March 2024]. Available from: <https://archive.org/details/romancensorsstud0000suol/page/n3/mode/2up>.
- TRZCIŃSKI K., 2021. Citizenship in Europe: The Main Stages of Development of the Idea and Institution. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 1. [viewed 19 November 2023]. Available from: DOI: 10.33067/SE.1.2021.1.
- VANOTTI, G., 1999. Roma polis hellenis, Roma polis tyrrhenis. Riflessioni sul tema. *MEFRA*, vol.111, no.1, pp. 217 – 255.
- WELLS, C., 1984. *The Roman Empire*. Fontana Paperbacks.
- WYLENE, A., J., 2014. *What Provoked the Lex Porcia?* [viewed 28 February 2025]. Available from: https://www.academia.edu/10272714/What_Provoked_the_Lex_Porcia.

Антични автори

Cassius Dio: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html.

Historia Augusta: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/home.html.

Augustine, De Civitate Dei: <https://www.thelatinlibrary.com/august.html>.

Sidonius Apollinaris, Epistulae: <https://archive.org/details/csolliusapollina00sidouoft/mode/2up?view=theater>.

Aurelius Victor, Liber de Caesaribus: <https://www.thelatinlibrary.com/victor.caes.html#16>.

Plutarch: Plutarch's Lives: <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/home.html>.

Cicero: Pro Balbo: <https://www.attalus.org/cicero/balbus.html>.

Polybius: The Histories: <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/home.html>.

Dionysius of Halicarnassus: Roman Antiquities: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Dionysius_of_Halicarnassus/home.html.

Titus Livius: The History of Rome: <https://www.gutenberg.org/files/19725/19725-h/19725-h.htm#book1>.

Herodian: Roman History: <https://www.livius.org/sources/content/herodian-s-roman-history/>.

Zosimus: New History: <https://www.livius.org/sources/content/zosimus/zosimus-new-history-1/>.

Копнису:

Digesta: The Roman Law Library: Corpus Iuris Civilis: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>

Iustiniani Novellae: The Roman Law Library: Corpus Iuris Civilis: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>.

Iustiniani Institutiones: The Roman Law Library: Corpus Iuris Civilis: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>.

P.Giss. 40: The Roman Law Library: Constitutiones Principis: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>.

Gaius Institutiones: <https://thelatinlibrary.com/law/gaius1.html>.

Fragmenta Ulpiani: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiug.30112023715011&seq=1>.

The Twelve Tables: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/14783/pg14783-images.html>.

Acknowledgements

I would like to express my special thanks to Prof. Dr. Dr.Sc. Dilyana Boteva for the attention, professionalism and for the precise ability to focus on the details in research. I am also grateful to fellow PhD student Iliyan Lupov, who assisted me with information about the policy of granting citizenship in connection with the recruitment and service of the soldiers.

REFERENCES

- ADKINS, L.; ADKINS, R.A., 1994. *Handbook to Life in Ancient Rome*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-512332-8 (pbk.).
- ALFÖLDY, G., 1985. *The Social History of Rome*. London & Sydney: Croom Helm. ISBN 0-7099-0553-X.
- ANDO, C., 2023. Empire, Status, and the Law. *American Journal of Legal History*, vol. 63, pp. 66 – 81. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://doi.org/10.1093/ajlh/njad0190>. Online ISSN 2161-797X.
- ARNOLD, W.T., 1968. *The Roman System of Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*. Roma: “L’ERMA” di BRETSCHNEIDER.
- BALSDON, J.P.V.D., 1979. *Romans and Aliens*. London: Duckworth. ISBN 0 7156 1043 0.
- BESSON, A., 2017. Fifty Years before the Antonine Constitution: Access to Roman Citizenship and Exclusive Rights. *Citizens in the Graeco-Roman World*, Ch.8, pp. 199 – 220. Brill. E-Book ISBN: 9789004352612.
- BESSON, A., 2020. *Constitutio Antoniniana*. Basel: Schwabe Verlag. ISBN eBook (PDF) 978-3-7965-4224-4.
- BISPHAM, E., 2008. *Roman Europe*. New York: Oxford University Press Inc. ISBN 978-0-19-926601-2 (Pbk).
- BOTEVA, D., 1997. *Dolna Mizia i Trakia v rimskata imperska sistema (193-217/218)*. Sofia: Sv.Kliment Ohridski. ISBN 954-07-0711-0.
- BOTEVA, D., 1999. Following in Alexander’s footsteps: The Case of Caracalla. *Sixth International Symposium 1996 Ancient Macedonia*, vol. 1, pp. 181 – 188.
- BOTEVA, D., 2015. *Constitutio Antoniniana as a factor in the development of the religious life in the Thracian provinces of the Roman Empire. Culti e religiosità nelle province danubiane. Atti del II Convegno Internazionale Ferrara 20 – 22 Novembre 2013*, Bologna: I libri di Emil, pp. 585 – 592. ISBN: 978-88-6680-130-6.
- BRAUND D., 1984. *Rome and the Friendly King*. London & Canberra: Croom Helm. ISBN 0-7099-3216-2.
- BRUNT P.A., 1990. *Roman Imperial Themes*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-19-814476-8.

- BRYEN, A., Z., 2016. Reading the Citizenship Papyrus (P.Giss. I 40) (August 11, 2015). In: C. ANDO AND J-F SCHAUB. *Citizenship and Empire in Europe, 200 – 1900*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2642433>.
- BUIS, E., J., 2014. Ancient Entanglements: The Influence of Greek Treaties in Roman ‘International Law’ under the Framework of Narrative Transculturation. In: *Entanglements in Legal History: Conceptual Approaches*, pp. 151 – 185. THOMAS DUVE (ED.) *GLOBAL PERSPECTIVES ON LEGAL HISTORY* (1). Frankfurt am Main: Max Planck Institute for European legal History. ISSN 2196-9752.
- BURTON, P., J., 2018. Roman Diplomacy. In: *The Encyclopedia of Diplomacy. Edited by Gordon Martel*. Published 2018 by John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781118885154.dipl0477.
- CAMIA, F., 2013. Roman Citizens of Thrace: An Overview. *THRAKIKA ZETEMATA II: Aspects of the Roman Province of Thrace*, Athens, 165-218. ISBN 978-960-9538-18-3.
- CAMPBELL, J.B., 1984. *The Emperor and the Roman Army (31 BC-AD 235)*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-19-814834-8.
- CANFORA, L., 1994. Roma città greca. *Quaderni di storia*, vol. 20, no. 39, pp. 5 – 40.
- CARY, M.; SCULLARD H.H., 1975. *A History of Rome down to the reign of Constantine*. London and Basingstoke: The Macmillan Press LTD. SBN 333 17440 2.
- CARY, M.; WILSON, J., 1965. *A Short History of Rome*. London: Macmillan CO LTD.
- CHARLESWORTH, M.P., 1968. *The Roman Empire*. London: Oxford University Press.
- CHRIST, K., 1985. *The Romans*. London: University of California Press. ISBN 0-520-05634-5.
- CURSI, M., F., 2014. International relationships in the ancient world. *Fundamina*, vol. 20, no. 1, pp. 186 – 195. ISSN: Print 1021-545X.
- DE BLOIS, L., 2019. *Image and Reality of Roman Imperial Power in The Third Century AD*. London and New York: Routledge. ISBN 978-0-815-35373-7.
- DESPOTOV, P., 2013. *Izobrajenia na hramove po reversite na monetite ot avtonomnoto bronzovo monetosechene po balgarskite zemi v perioda I – III v. ot novata era (diplomna rabota)*. Sofia: NBU.
- DIMITROV, N., 2021. Belejki kam pochitaneto na Asklepīi v Pautalia prez II – III v. In: *JUBILAEUS VIII, Zavrashthane kam izvorite*, Chast 2: Arheologia I numizmatika, Sofia: Sv.Kliment Ohridski. ISBN 978-954-07-5284-6.

- DOLGANOV, A., 2021. Documenting Roman Citizenship. In: MYLES LAVAN & CLIFFORD ANDO (Eds.). *Roman and Local Citizenship in the Long Second Century CE*. Oxford University Press, pp. 185 – 228. [viewed 16 March 2024]. Available from: DOI: 10.1093/oso/9780197573884.003.0007.
- DROGULA, F., K., 2011. The Lex Porcia and the Development of Legal Restraints on Roman Governors. In: CHIRON: *Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*, iss. 41, pp. 91 – 124.
- FOLLETT, S., 1976. *Athènes au IIe et au IIIe siècle. Etudes chronologiques et prosographiques*. Paris.
- GARNSEY, P., 1970. *Social status and legal privilege in the Roman Empire*. Oxford: Clarendon. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://archive.org/details/socialstatuslega0000garn/page/118/mode/2up?q=117>.
- GARNSEY, P.D., 2004. Roman Citizenship and Roman Law in the late empire. Approaching late antiquity: the transformation from early to late empire. Oxford: Oxford University Press, pp. 133 – 155. [viewed 16 March 2024]. Available from: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199297375.001.0001>. Online ISBN: 9780191708978.
- GRANT, M., 1996. *The Severans*. London and New York: Routledge. ISBN 0-415-12772-6.
- GREENIDGE, A. H. J., 1896. *Roman Public Life*. [viewed 16 March 2024]. Available from: <https://www.gutenberg.org/files/65392/65392-h/65392-h.htm>.
- JOLOWICZ, H., F., NICOLAS, B., 1972. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 978-0-521-08875-6. 1967.
- LATINSKO-BULGARSKI RECHNIK, 1990. Nauka I izkustvo, Sofia. Kod 02 95351 75831 5022-15-90.
- LAVAN, M., 2016. The spread of Roman citizenship, 14 – 212 CE: quantification in the face of high uncertainty. *Past & Present*, no. 230, pp. 3 – 46. [viewed 18 April 2024]. Available from: <https://academic.oup.com/past>.
- LEVICK, B., 2007. *Julia Domna. Syrian Empress*. London and New York: Routledge. ISBN 10: 0-415-33144-7 (pbk).
- MACMULLEN, R., 1984. Notes on Romanization. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, vol.21, No. 1/4, pp. 161 – 177. [viewed 19 November 2023]. Available from: <http://www.jstor.org/stable/24519353>.
- MATHISEN, R.W., 2006. Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the

- Later Roman Empire. *The American Historical Review*, vol. 111, no. 4, pp. 1011 – 1040. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/ahr.111.4.1011>.
- MILLAR, F., 1977. *The Emperor in the Roman world (31 BC-AD 337)*. London: Duckworth. ISBN 0 7156 0951 3.
- MILUSHEVA, I., 2008. Tradizionnitate rimski dobrodeteli, otrazeni v epigrafski pametnitsi ot Dolna Mizia. *Societas Classica*, vol. 3, no. 1. UI Velikotarnovski universitet. [viewed 19 November 2023]. Available from: <https://journals.uni-vt.bg/sc/eng/vol3/iss1/>.
- MOUSOURAKIS, G., 2007. *A Legal History of Rome*. New York: Routledge. ISBN 0-203-08934-0.
- NICHOLAS, B., 1972. *An Introduction to Roman Law*. Oxford: Clarendon Press.
- OLIVER, J., H., 1953. The Ruling Power: A Study of the Roman Empire in the Second Century after Christ through the Roman Oration of Aelius Aristides. *Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 43, no. 4, pp. 871 – 1003. American Philosophical Society. [viewed 28 February 2025]. Available from: https://www.jstor.org/stable/1005702?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents.
- ORACHEV, A., 2007. *Rimskite imperatori na dohristianskia rimski sviat*, vol.1. Sofia: Lotos Advertaising OOD. ISBN 978-954-90393-5-1.
- PEREZ-PEIX, A., 1946. Estudios sobre la Constitutio Antoniniana III: Los “peregrini” despues del Edicto de Caracalla. *Anuario de historia del derecho español* 17, pp. 586 – 604.
- POTTER, D., 2006. *A Companion to the Roman Empire*. Blackwell Publishing. ISBN-13: 978-0-631-22644-4.
- SALMENA, G., B., C., 2023. More On the Ethics of Reciprocity in Roman International Law: The Iura Communia In The Alliances Between the Ancient Peoples Of the Mediterranean. In: *Revista Critica: De Historia de las relaciones laborales y de la Politica Social*. ISSN versión electrónica: 2173-0822.
- SESTON, W., 1980. Marius Maximus et la date de la Constitutio Antoniniana. *Scripta varia. Mélanges d'histoire romaine, de droit, d'épigraphie et d'histoire du christianisme*, pp. 65 – 76. Rome: École Française de Rome.
- SHERWIN-WHITE, A.N., 1973. *The Roman Citizenship*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 0 19 814813 5.
- SOŁEK, M., 2015. Origo castris and the local recruitment policy of the Roman army. *Novensia no.26*, Ośrodek Badań nad Antykiem Europy Południowo-Wschodniej, pp. 103 – 115. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. ISSN: 0860–5777.
- SOLMSEN, F., 1986. Aeneas Founded Rome with Odysseus. *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 90, pp. 93-110. <https://doi.org/10.2307/311463>.

- STEEL, C., 2018. Roman citizenship between law and practice. In: ELLIS, S. G. (Ed.) *Enfranchising Ireland? Citizenship, Identity and State*. Royal Irish Academy: Dublin, pp. 7-18. ISBN 9781908997845.
- SUOLAHTI J., 1963. The Roman Censors. A Study on Social Structure. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, ser. B, vol.117. Helsinki. [viewed 5 March 2024]. Available from: <https://archive.org/details/romancensorsstud0000suol/page/n3/mode/2up>.
- TONEV, A., 2013. Rimskite foederati – niakoi problemi i nabljudenia. *Mediaevalia, Specialno izdanie, QUOD DEUS VULT!*, pp.24 – 38. Sofia: SU “Sv.Kliment Ohridski”. ISSN 1314-2755.
- TRZCINSKI, K., 2021. Citizenship in Europe: The Main Stages of Development of the Idea and Institution. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, vol. 1. [viewed 19 November 2023]. Available from: DOI: 10.33067/SE.1.2021.1.
- VALENTINOVA, D., 2008. Sumptuariae leges v konteksta na rimskite predstavi za aequitas i iustitia In: *Rimsko pravo & Evropejsko pravo, Sbornik statii*, pp. 240 – 255. Plovdiv: PU „Paisii Hilendarski“. ISBN: 978-954-91084-8-4.
- VALENTINOVA, D., 2011. Fenomenat: Leges sumptuariae ili ideologia na podmenenite tzennosti. *Mediaevalia*, vol. I, no. 3, pp. 5 – 31. Sv.Kliment Ohridski. ISSN 1314-2755.
- VALENTINOVA, D., 2013. Iztlivaneto na „Romanitas“ i zalezat na svrah-darjavata Rim. In: *Mediaevalia, Specialno izdanie, QUOD DEUS VULT!*, pp. 39 – 72. Sofia: Sv.Kliment Ohridski. ISSN 1314-2755.
- VANOTTI, G., 1999. Roma polis hellenis, Roma polis tyrrenis. *Riflessioni sul tema. MEFRA*, vol. 111, no. 1, pp. 217 – 255.
- WELLS, C., 1984. *The Roman Empire*. Fontana Paperbacks.
- WYLENE, A., J., 2014. *What Provoked the Lex Porcia?* [viewed 28 February 2025]. Available from: https://www.academia.edu/10272714/What_Provoked_the_Lex_Porcia_

CONSTITUTIO ANTONINIANA – THE BEGINNING OF THE END OF THE ANCIENT ROMAN IDENTITY

✉ **Lyudmila Chakarova-Prisoeva, PhD candidate**

ORCID iD: 0000-0001-5775-7520

WoS ResearcherID: GXF-8906-2022

Faculty of History

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

E-mail: chakurovap@uni-sofia.bg